
Разалія Александровіч

(Нацыянальны інстытут адукацыі, Мінск, Беларусь)

«CZY ALLAH... TĘ LATARNIĘ ZAWIESIŁ ŚRÓD NIEBIOS OBWODU?»: ТАТАРСКІЯ ЗОРАЧКІ НА НЯБЁСАХ ТВОРЧАСЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА

На працягу стагоддзяў людзі размяжоўваюцца між сабой тэрыторыямі, ідэалогіямі, рэлігіямі. Але незалежна ад гэтага нашмат старэйшы Сусвет рухаецца па сваім коле, а Сонца і Зоркі свецяць аднолькава ўсім.

Іяхіму Лялевелю, свайму настаўніку, на чые лекцыі заўсёды збіраліся слухачы і які падтрымліваў арыентальны накірунак сваіх вучняў, Адам Міцкевіч прысвяціў верш з нагоды адкрыцця курса лекцый па агульнай гісторыі ў Віленскім універсітэце 6 студзеня 1822 г.:

A tak, gdzie się obrócisz, z każdej wydasz stopy,
Żeś znad Niemna, żeś Polak, mieszkaniec Europy.
A słońce Prawdy wschodu nie zna i zachodu;
Równie chętne każdego plemionom narodu... [18, c. 305]

Сёння Міцкевіча хочучь бачыць сваім не толькі палякі і беларусы, але ўкраінцы, рускія, татары, яўрэі і многія іншыя народы і дзяржавы. На працягу двух стагоддзяў, калі лічыць ад часу з'яўлення ў Вільні двух зборнікаў Адама Міцкевіча (1822 і 1823 гг.), сусвет яго паэзіі належыць чалавецтву, кожны асобны прадстаўнік якога знаходзіць для сябе тое, што асабіста яго сагравае, падбадзёрвае, натхняе.

Чым блізкія Міцкевіч і татары?

Дзіўна было б, каб нашчадкаў «літоўскіх татараў» (агульны — ад часоў Вялікага Княства Літоўскага — этнонім для татарскай супольнасці сучасных Польшчы, Літвы і Беларусі) не закранулі баллады і паэмы, напісаныя паводле народных паданняў і жыцця мясцовай шляхты, не павялі за сабой на далёкую прарадзіму «Крымскія санеты», не прывабілі яго «касыды з арабскага», не адгукнуліся цеплынёй асобныя словы (цюркізмы, арабізмы, крымскія тапонімы¹)...

---

¹ Тапонімы ўключаны ў назвы большасці санетаў: «Stepy Akermańskie», «Cisza morska (na wysokosci Tarkankut)», «Widok gór ze stepów Kozłowa», «Baczysaraj», «Baczysaraj w nocy», «Bajdary», «Ałusztą w dzień», «Ałusztą w nocy», «Czatyrдах», «Droga nad przepaścią w Czufut-Kale», «Góra Kikineis», «Ruiny zamku w Bałakławie», «Ajudah».

Міцкевіч блізкі татарам па-просту ўжо таму, што ён — наш зямляк. Па краіне, у якой (калі лічыць ад пасялення ў 1397 г. па запрашэнні Вітаўта) татары на час нараджэння Міцкевіча пражывалі каля 400 гадоў. І па Навагрудку і Навагрудчыне, дзе татарская абшчына была адной з самых шматлікіх у Рэчы Паспалітай¹.

Калі Міцкевічы пасяліліся ў Навагрудку, была тут драўляная мячэць, узведзеная пасля выдання апошнім каралём Польшчы Станіславам Аўгустам прывілея 1792 г. Храм татараў-мусульман паўстаў у 1796 г. на схіле вуліцы, накіраванай у бок Валеўкі, Свіцязі, Завосся. У самым першым доме па Валеўскай вуліцы², побач з цэнтральнай плошчай, стаяў дом сям’і Міцкевічаў. Напэўна ж, цікаўныя шкаляры Адам і Ян (Чачот) лёгка дабягалі да будынка мячэці, а значыць, і да Татарскай вуліцы, на канцы якой месціўся мізар (татарскія могілкі). А што тычыцца Вільні, месца вучобы Міцкевіча і яго сяброў, то там была Татарская вуліца, якая сфарміравалася ў сярэднявечным горадзе, а ў пачатку XIX ст. была брукаванай і вяла ў бок прадмесця Вільні — Лукішак, дзе жылі татары і была мячэць³.

У мемуарах, якія напісаны Францішкам Міцкевічам пад уплывам малодшага брата Адама і яго сябра Эдварда Адынца і якія ахопліваюць навагрудскія падзеі 1800–1812 гг., знаходзім водгук аб татарах: «Яны мелі пэўныя прывілеі, што захаваліся і пасля далучэння да Расійскай імперыі: не давалі рэкрутаў, не плацілі з залежных душ падаткаў, альбо на вечных чыншах, арэндах, альбо на ўласнай валоцы зямлі седзячы <...> Гэты народ незвычайна патрыятычны. Ён вядомы сваёй сардэчнасцю, кожны з іх нічым не здрадзіць веры. Не было выпадку, каб за злачынствы, крадзёж судзілі татарына <...> акуратныя, працавітыя, смелыя, спрытныя, яны непахісна верныя свайму слову і расэнню» [Цыт па: 6, с. 44].

Калі казаць аб патрыятызме татарскіх воінаў у змаганнях за незалежнасць, то Францішак і яго брат маглі чуць пра гэта у тым ліку і ад бацькі. Мікалай Міцкевіч, які ўсё жыццё марыў аб вызваленні Польшчы ад «рускага іга», удзельнічаў у паўстанні пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. У гэтым паўстанні чынны ўдзел прымаў і татарскія фарміраванні. Мяркуем, бацька паэта

---

¹ Напрыклад, на тэрыторыі яшчэ нядаўняй Рэчы Паспалітай у 1817 г. сярод 1571 жыхароў Навагрудка жыло 319 татараў, сядзібы якіх у асноўным месціліся па вуліцах Спартовай, Татарскай, Мячэтавай, Аб’яздовай, у гарадскіх ваколіцах Пярэсека і Кубарка.

² На гэтым месцы па цяперашняй вул. Леніна, д. 1 знаходзіцца музей Адама Міцкевіча, адрас рэканструяванай у 1997 г. мячэці — вул. Леніна, д. 28.

³ На вуліцы Татарскай у д. 20 з 1911 г. дзейнічала друкарня Марціна Кухты. 14 верасня 2016 г. на будынку, які стаіць на перакрываванні з праспектам Гедыміна, была адкрыта дэкаратыўная сімвалічная шыльда з назвай вуліцы на крымска-татарскай мове.

быў дасведчаны і ў тым, што ўраджэнец Лоўчыцаў са знакамітага татарскага роду генерал Юзэф Беляк на пачатку чэрвеня 1794 г. узначаліў сфарміраваны ў Гродне корпус войска літоўскага [8].

Юзаф Беляк без перабольшвання быў у Рэчы Паспалітай адным, а ў некаторых выпадках і адзіным генералам, які меў здольнасць прымаць найлепшыя рашэнні, умеў разумна ацэньваць сітуацыю. Пры гэтым у генерала было палкае сэрца патрыёта. Сэрца старога генерала спынілася падчас паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі [7, с. 14].

Падчас паўстання аддалі свае жыцці многія прадстаўнікі татарскага народа; загінуў у маладым узросце палкоўнік Якуб Ясіньскі, паэт-рамантык, татарын па паходжанні, «польскі якабінец»¹. У паэме Міцкевіча «Пан Тадэвуш» (1834) пры апісанні сядзібы звяртаюць на сябе ўвагу партрэты на сцяне («*Сцены быццам селі, аднак партрэты даўнія на іх віселі*»). Падбор партрэтаў не выпадковы — гэта дзеячы польскага нацыянальна-вызваленчага руху. Сярод іх — Ясіньскі:

Далей Ясіньскі, юны прыгажун схмурнелы,
А поруч Корсак, сябра неадступны смелы —
Сякуць на шанцах Прагі маскалёў заўзята,
А Прага ўжо навокал полымем абнята [11, с. 309].

Арыенталізм Адама Міцкевіча

Ці можна лічыць, што на час падарожжа па Крыме Усход быў Міцкевічу невядомы і нецікавы? Усход прывабліваў многіх прагрэсіўных людзей з Еўропы. Праз Усход выразней быў заўважны трагізм еўрапейскай культуры, што адлюстравана ў творах «Гяур»² Байрана, «Заходне-ўсходні кілім» Гёте, «Персідскія лісты» Мантэск'ё. У каментарых да «Санетаў» Міцкевіч у якасці выкарыстаных крыніц указвае: «West-Östlicher Divan» Гётэ (1819), «Geschichte der schönen Redekünste Persiens» Хамера (1818), «Collectanea z dziejopisów tureckych» Сянькоўскага (1824), «Chrestomatie Arabe» Сільвестра дэ Сасі (1806, 1826).

Таксама цяжка ўявіць, што Міцкевіч нічога не ведаў пра мусульманскую веру і што ніколі не трымаў у руках Каран. Тым больш, што ў 1787 г. па загадзе Кацярыны II у друкарні Шнора ўпершыню ў Расійскай імперыі быў надрукаваны поўны арабскі тэкст Свяшчэннай кнігі мусульман. Каран быў

---

¹ Якуб Ясіньскі (1761–1794) — камендант Вільні, потым генеральны камандуючы паўстанцкімі войскамі ВКЛ, пад яго кіраўніцтвам войскі занялі Вільню. Загінуў пры абароне Прагі (прадмесця Варшавы), калі 4 лістапада 1794 г. расійскае войска пад камандаваннем Суворова знішчала разам з вайскоўцамі і цывільнае насельніцтва.

² Пазней Міцкевіч пераклаў гэтую паэму Байрана.

надрукаваны адмыслова адлітым для гэтай мэты шрыфтам Пецяўбургскай акадэміі навук, які адлюстроўваў пісьмо мулы Усмана Ісмаіла, аднаго з лепшых каліграфіаў¹, і пераўзыходзіў усе арабскія шрыфты, якія існавалі тады ў друкарнях Еўропы². Гэты фаліант, вядома, быў у бібліятэках, магчыма, і прыватных — напрыклад, у Лявелева ці Храптовічаў.

У 1790 г. у Санкт-Пецяўбургу ў рускім перакладзе Міхаіла Вяроўкіна выйшла «Кніга Аль-Каран араўляніна Магамета»³, перакладзеная з французскага перакладу Андрэ дэ Рые «La Coran...», які меў вялікую папулярнасць.

Нельга не ўзгадаць і Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна⁴. Каран у перакладзе М. Вяроўкіна знаходзіўся ў бібліятэцы Праскоўі Аляксандраўны Осіпавай, гэтым выданнем пасля вяртання ў 1824 г. з высылкі з Крыму карыстаўся Пушкін пры стварэнні паэтычнага перакладу фрагментаў 33 сур — знакамітых «Падражаний Корану»⁵.

Існавалі спробы перакладу Карана і на польскую мову. Гэтаму спрыялі філаматы, асабліва тыя, хто меў дачыненне да Навагрудчыны. Калі ў 1824 г. спецыяльнай дзяржаўнай камісіяй было прынята адпаведнае рашэнне, то перакладчыкамі пажадалі стаць ксёндз Дзіянцісі Хлявінскі і Ігнацій Дамейка. Узяліся за пераклад яны недзе ў 1828 г., а ў сярэдзіне наступнага года Дамейка ад імя навагрудскіх татараў падпісаў дамову з віленскім выдаўцом Тэафілам Глюксбергам. Ёсць меркаванні, што пераклад здзяйсняўся па французскім выданні «La Coran...». Першыя паведамленні аб перакладзе з'явіліся ў 1828–1830 гг. у лістах Дамейкі з Заполля ў маскоўскую высылку Ануфрыю Петрашкевічу [4]. Мяркуем, што Міцкевічу было вядома пра пераклад, які рабілі сябры.

Тут мы павінны прывесці сенсацыйнае (асабліва для татарскай супольнасці) паведамленне, якое зрабіла Ёанна Пухальская (Joanna Puchalska, Польшча) у сваім артыкуле аб дакументах (якія цудам захаваліся!) з ма-

---

¹ У музеі ў Навагрудку і ў музеі Міцкевіча ў Стамбуле захоўваюцца аўтографы паэта, выкананыя арабскай вяззю ў даволі добрай каліграфіі.

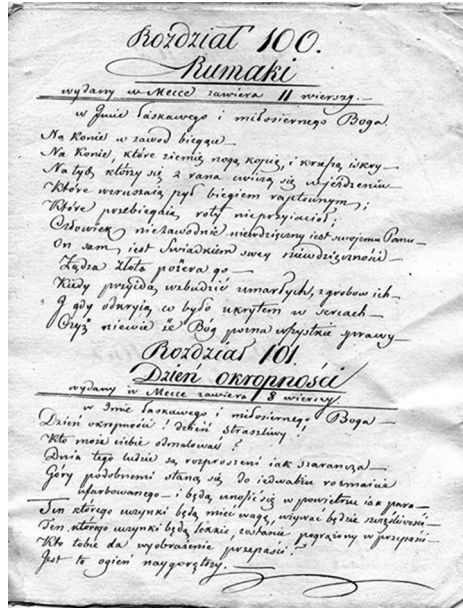
² Резван, Е. Коран Екатерины // Журнал «60 параллель». — 2007. — № 4 (27), декабрь.

³ Книга Аль-Коран араўляніна Магамета, который в шестом столетии выдал оную за ниспосланную к нему с небес, себя же последним и величайшим из пророков Божиих / Автор перевода М. И. Верёвкин. — СПб., 1790.

⁴ Дарэчы, Пушкін высакародна ставіў Міцкевіча вышэй за сябе.

⁵ На пэўны час з-за непаразумення з бацькам Пушкін з Міхайлаўскага пераехаў у суседняе Трыгорскае, ён не без жартаў заўважаў: «Принужден был бежать из Мекки в Медину». У лісце да брата Льва ў Пецяўбург паэт паведамляў: «Я тружусь во славу Корана и написал еще кое-что». У лісце ёсць просьба даслаць яму кнігі, у тым ліку кнігу І. М. Мураўёва-Апостала «Путешествие по Тавриде в 1820 году» (СПб., 1823). Гэтай самай працай карыстаўся і А. Міцкевіч пры стварэнні «Крымскіх санетаў».

єнтка яе продкаў у Чамброве¹: «Zbierane przez pokolenia, dziś gratka dla historyka, szczęśliwie przetrwały pierwszą wojnę światową, następnie — jakimś cudem — dwie fazy wojny bolszewickiej i dopiero sowieccy partyzanci w 1943 r. o mało nie unicestwili archiwum wraz z dworem — bo sam dwór udało im się spalić do szczętu. Ocalone z pożogi przez ostatnią dziedziczkę Marię Karpowiczową, przewiezione zostało do Polski centralnej i leżało sobie spokojnie na strychu, jako że po wojnie nikt nie miał głowy do tych spraw. Dopiero niedawno dokumenty ujrzały światło dzienne. Szukałam w nich głównie śladów Adama Mickiewicza i potwierdzenia, że Czombrów to pierwowzór Soplicowa, i wtedy doszło do zaskakującego odkrycia. Otóż wśród rodzinnych papierów przechował się napisany eleganckim, wręcz dekoracyjnym charakterem manuskrypt — fragment polskiego tłumaczenia Koranu... [23, с. 101].

◊ Мал. 1. Аркуш з фрагментам рукапісу «чамброўскага» Карана. З прыватнага архіва

У сваім выступленні на навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 220-годдзю з дня нараджэння Міцкевіча «Адам Міцкевіч — талент, непадуладны часу» (г. Навагрудак, 5 кастрычніка 2018 г.) пані Пухальская выказала меркаванне, што фрагмент Карана на польскай мове мог належаць Яну Чачоту. З добрай ласкі цяперашняй уладальніцы мы атрымалі ад яе фотаздымак аднаго рукапіснага аркуша Карана, які і змяшчаем тут (мал. 1).

«Бачыў Усход у мініяцюры»

Пасля судовага працэсу над удзельнікамі аб'яднанняў філаматаў і філарэтаў для Міцкевіча была прызначана месцам высылкі Адэса, куды ён прыбыў 17 лютага 1825 г. Адбылося гэта праз паўгода пасля таго, як скончылася высылка Пушкіна. Воля лёсу атрымалася так, што абодва геніі прайшлі аднымі сцежкамі яшчэ да першай сустрэчы ў Маскве. Абодвум крымскія ўражанні:

¹ Чамброва знаходзіцца ў Гродзенскай вобласці, Навагрудскім раёне; у Чамброўскім маёнтку ў 1928 г. здымалі першую, нямую, экранізацыю «Пана Тадэвуша».

паветра, горы, мора, сустрэчы з «жыхарамі тутэйшымі»¹ далі штуршок для стварэння паэтычных шэдэўраў.

Паміж 22–25 ліпеня 1825 г. Міцкевіч з Адэсы здзейсніў кароткую «вылазку» ў Акерман. Паехаў ён разам з мясцовым памешчыкам К. Мархоцкім, на хутары якога Любамілы быў створаны першы варыянт санета «Акерманскія стэпы» — першага ў крымскім цыкле з 18 вершаў.

У хуткім часе Міцкевічу было прапанавана падарожжа па Крыме. Паэта суправаджалі генерал Вітт са сваім спадручным Бошнякам, Караліна Сабаньская (дарэчы, з ёю падарожнічаў па Крыме і Пушкін) з братам Генрыхам Ржавускім і адным з арандатараў маёнткаў Сабаньскіх.

Пазней з Масквы 7 (19) студзеня 1827 г. Міцкевіч напіша Лялевелю: «...Я бачыў Крым... Таптаў я хмары на Чатырдаху... Спаў на сафах Гірэяў і ў лаўровым гаёчку гуляў у шахматы з ключнікамі Хана. Бачыў Усход ў мініяцюры».

У канцы 1825 г. Міцкевіч атрымаў дазвол выехаць у Маскву. Паміж прыездам у Маскву 25 снежня і перадачай у цензуру рукапісу санетаў 20 кастрычніка 1826 г. не прайшло і года. У верасні 1826 г. прыехаў з Міхайлаўскага ў Маскву Пушкін. Паміж 28 верасня і 24 кастрычніка адбылася першая сустрэча двух паэтаў. Шляхі нядаўніх выгнаннікаў сышліся і аб'ядналіся. У зборніку «Стихотворения Александра Пушкина» 1826 г. цэнтральнае месца занялі «Подражания Корану». 28 кастрычніка 1826 г. рукапіс Міцкевіча ўхвалены цензарам М. Качаноўскім і ў снежні з друкарні Маскоўскага ўніверсітэта выйшлі «Sonety Adama Mickiewicza».

Другі раз санеты былі выдадзены ў Пецярбургу з невялікімі аўтарскімі праўкамі ў складзе двухтомніка «Poezye Adama Mickiewicza» (1829), куды таксама былі ўключаны новыя творы «з арабскай» (Шанфары, Альматэнабі, Фарыс) і пераклад санета «Від гор са стэпаў Казлова» на мову фарсі М. Д. Тапчы-Башы. Пры жыцці паэта санеты змяшчаліся ў зборах твораў, якія выходзілі ў Парыжы (1828, 1838, 1844), Пазнані (1828, 1832, 1833), Варшаве (1832, 1833).

Амаль адразу пасля першага выдання 1826 г. з'явіліся пераклады. Але яшчэ да таго, як санеты былі надрукаваны, у Міцкевіча ўзнікла жаданне дапоўніць зборнік дадаткам з перакладам санета «Від гор са стэпаў Казлова» на адну з самых старадаўніх і паэтычных моваў — фарсі (персідскую). Пераклад выканаў Мірза Джафар Тапчы-Башы (у рускай традыцыі — Топчібашев), першы выкладчык персідскай мовы ў Пецярбургскім універсітэце. Сябра Міцкевіча па Віленскім універсітэце і вучань Тапчыбашава Аляксандр Ходзька падрыхтаваў для яго паслоўны пераклад з польскай мовы на персідскую

---

¹ Паўтараем «жыхар тутэйшы» следам за Ірынай Багдановіч, якая выкарыстоўвае гэты выраз у перакладзе санета «Чатырдах», у Міцкевіча — *muślemín*.

[21, с. 252]. Па тэхнічных прычынах санет не быў падрыхтаваны для друку так, як задумаў Міцкевіч, таму быў змешчаны ў другім выданні.

31 сакавіка 1827 г. сябра-філамат Францішак Малеўскі ў сваім дзённіку запісаў, што «Вяземскі скончыў свой пераклад санетаў. Нельга праявіць большую, чым ён, асцярожнасць ў перакладзе. Дзмітрыеў, Баратынскі прыцягваліся для паправак» [22, с. 1147]. А ў красавіку 1827 г. часопіс «Московский телеграф» змясціў увесь крымскі цыкл у перакладзе Пятра Вяземскага, які добра ведаў польскую мову і дбайна выканаў пераклад у прозе.

Аб уражанні, якое зрабілі на рускую публіку санеты, Міцкевіч сам распавядаў у лісце да сябра: «Амаль ва ўсіх альманахах (альманахах тут выходзіць мноства) фігуруюць мае санеты: яны маюцца ўжо ў некалькіх перакладах <...> Я ўжо бачыў рускія санеты у духу маіх».

У асяроддзі Пушкіна і Вяземскага, нярэдка з іх падтрымкі, узніклі новыя пераклады, у тым ліку сляпога паэта Івана Казлова¹. Яго пераклад санета «Widok gór ze stepów Kozłowa»² шматразова перавыдаваўся (1828, 1829, 1833, 1834) як адзін з лепшых перакладаў. Праўда, Іван Казлоў даў санету назву «Вид гор из степей **Козловских**», магчыма, каб не было таўталогіі назвы стэпаў і яго прозвішча.

Пераклады санетаў, зробленыя І. А. Буніным у 1901–1902 гг., сталі класічнымі, аб чым сам Бунін пісаў у аўтабіяграфічных нататках: «К этому времени (90-е годы) относится мое увлечение некоторыми вещами Мицкевича, особенно его крымскими сонетами <...>: ради Мицкевича я даже учился по-польски» [14, с. 252–263]. С. Бэлза асабліва вылучае пераклад «Чатырдаха», які выканаў Уладыслаў Хадасевіч і які «превосходит все существующие переводы этого сонета, в том числе и бунинский» [3].

Асаблівасці перакладу санетаў (на некалькіх прыкладах)

«Stepy Akermáńskie»

Першыя чатыры радкі самага першага з крымскага цыклу санетаў паглынаюць і заварожваюць, асабліва таго, у чыёй крыві жыве памяць пра стэп, яго бясконцасць, пах яго траў і «пах» волі:

Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi;
Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam koralowe ostrowy burzanu [12, с. 68].

¹ З І. Казловым Міцкевіч пасябраваў пад канец сваёй высылкі ў Пецярбург.

² Казлоў — старадаўні *Гезлэў*, потым *Еўпаторыя*. Адзін з адрасоў пражывання Міцкевіча ў Крыме: Еўпаторыя, вул. Караімска, 53.

а ў Казлова і Лермантава атрымалася ноч. Абодва паэты замест традыцыйных 14 санетных радкоў стварылі верш з 23 (Казлоў) і 24 (Лермантаў) радкоў. У Казлова атрымалася на адзін радок меней, бо замест завяршальнага ў Міцкевіча ўздыху *Aa!!* (у Лермантава ён складаецца з аднога *A!..*), ён укладае ў вусны Пілігрыма не ўздых, а працяг слоў Мірзы:

Я видел спящий гром в туманной колыбели,
И над чалмой моей горела в небесах
Одна уже звезда, — и был то...
ПИЛИГРИМ
Чатырдах!

Нельга не звярнуць увагу на выбар транслітарацыі пры перадачы слоў-сімвалаў: у дыялогу Пілігрыма і Мірзы ў Міцкевіча двойчы з вуснаў Пілігрыма гучыць імя *Allah*, назва гары перадаецца як *Czatyrdah*; у Казлова адзін раз *Алла* (такую форму выкарыстоўваюць Вяземскі і Пушкін) і *Чатырдах*; у Лермантава — *Аллах* і *Бог*, *Чатырдаг*. Беларуская перакладчыца «Крымскіх санетаў» Ірына Багдановіч падае назву як «**Краявід** гор са стэпаў Казлова», ужывае двойчы форму *Алах* і назву гары *Чатырдаг*.

Мірза і Піліграм — як героі санетаў

Звернемся да радкоў з артыкула В. Бялінскага «Стихотворения Владимира Бенедиктова» (1835), дзе знакаміты крытык гаворыць пра верш Бенядзіктава «Утёс»¹: «Очень понятно, что автор хотел выразить здесь идею *величия в могуществе*; но здесь идея не сливается с формою; ее не чувствуешь, но только догадываешься о ней». А далей узгадваецца Міцкевіч: «Мицкевич, один из величайших мировых поэтов, хорошо понимал это великопение и гиперболизм описаний, и потому “Крымских сонетах” очень благообразно прикидывался правоверным мусульманином; и в самом деле, это гиперболическое выражение удивления к Чатырдаху кажется очень естественным в устах поклонника Мугаммеда, сына Востока» [2].

У прыведзеным выказванні прыцягвае ўвагу зварот да «Крымскіх санетаў» і да самога Міцкевіча як аднаго «из величайших мировых поэтов». Звяртаюць нашу ўвагу і формы *мусульманін* і *Чатырдах*. Мірза, ад імя якога напісаны санет, — *поклонник Мугаммеда, сына Востока*². Трэба меркаваць, што Бялінскі ўважліва і пранікнёна пазнаёміўся з першым перакладам санетаў П. Вяземскім, а, магчыма, і з арыгінальным тэкстам санетаў. І ўслед за аўтарам і перакладчыкам паўтарыў такое напісанне. Міцкевіч у сваіх каментарых да

¹ Па матывах А. Міцкевіча У. Бенядзіктаў у 1839 г. (праз 4 гады пасля крытыкі В. Бялінскага) напісаў вершы «Бахчысарай», «Горы», «Чатырдах».

² Намі вылучана шрыфтам перадача польскамоўнага вымаўлення. — *Р. А.*

санета «Бахчысарай у начы» (выкарыстоўвае тлумачэнне Восіпа Сянькоўскага¹ пры характарыстыцы мячэцяў) і ўжывае форму *muzulmańskich*. Неабходна адзначыць, што такога вымаўлення прытрымліваюцца на Наваградчыне многія татары старэйшага ўзросту і сёння. Ужывае Міцкевіч і такія формы слоў як *Tamarowie*, *Mahometanow*.

Як вядома, «Крымскія санеты» маюць прысвячэнне «Таварышам Крымскай вандроўкі» (дарэчы, слова *таварыш* — цюркізм). Але размову лірычны герой вядзе не з прыхаванымі за прысвячэннем асобамі. Яго таварыш — Мірза². Гэта не проста звычайны праваднік, які ведае дарогу, — гэта чалавек адукаваны, дыялог з якім цікавы і павучальны, што з’яўляецца выдатным рашэннем Міцкевіча. Дыялог узнікае не адразу, а толькі ў пятым па ліку санеце «Від гор са стэпаў Казлова», які завяршаецца ўсклікам Пілігрыма *A-a!*. Міцкевіч тлумачыў аднаму са сваіх сяброў, што *A-a!* выказвае толькі здзіўленне Пілігрыма смеласцю Мірзы і цудамі, якія ўбачыў на яршыні. Па-ўсходняму трэба было б сказаць, што Піліграм пры гэтых словах паклаў у вусны палец здзіўлення³.

Аб паважлівым стаўленні да Мірзы сведчыць і тое, што ад яго імя напісаны тры санеты: «Магілы гарэма» (санет IX), «Гара Кікінеіз» (санет XVI) і самы «ўсходні» санет «Чатырдах» (санет XIII). У санеце «Магілы гарэма» Міцкевічам пазначана: *Мірза да Пілігрыма*, а у двух другіх проста *Мірза*.

Адзначым, што санет XIV носіць назву «Піліграм», санет XV «Дарога над прорвай у Чуфут-Кале» пабудаваны на словах Мірзы, якому даверліва адказвае Піліграм словамі чалавека, які спасціг таемнае: *Mirzo, a ja spójrzałem!*.. [12, с. 98].

Міцкевіч робіць ашаламляльную падмену, якую сам і агаворвае ў заўвагах: у санеце «Чатырдах» у ролі, якую трэба было выконваць герою ўсход-

---

¹ Восіп Юліян Сянькоўскі (1800–1858). Нарадзіўся ў маёнтку Антокаль паблізу Вільні, вучыўся ў Віленскім універсітэце. У 1819–1821 гг. падарожнічаў па Блізкім Усходзе і паўночна-ўсходняй Афрыцы (Турцыі, Сірыі, Егіпце), вывучаў культуру, геаграфію, этнаграфію, даўніну, мовы, стаў паліглотам. Заснавальнік расійскага ўсходназнаўства. Каля 25 гадоў займаў кафедру ўсходніх моў Пецярбургскага ўніверсітэта.

² *Мурза, мірза* (ад перс. *эмір-задэ* — ‘сын эміра, князя’). 1. У Іране тытул членаў манаршага дома (ставіцца пасля імя) або чыноўнік, сакратар (ставіцца перад імем); 2. У цюркскіх мусульманскіх народаў з XIII ст. словам *мурза* называліся буйныя феадалы, кіраўнікі асобых ордаў і родаў. У беларускіх татар *мурза* — прадстаўнік шляхецкага саслоўя. У некаторых выпадках слова *мурза* стала часткай прозвішча, як напрыклад, *Мурзы-Мурзічы* (Паводле: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. — Т. 5. — Мінск: БелЭН, 2000. — С. 241).

³ Міцкевіч запазычыў выраз *паклаў у вусны палец здзіўлення* з кнігі В. Сянькоўскага, якой карыстаўся падчас працы над «Санетамі» [24, с. 263].

няй міфалогіі Рамегу, выступае арханёл Гаўрыіл. У мусульман гэтаму імя адпавядае Джабраіл (Джыбрыль), які шануецца мусульманамі як галоўны з анёлаў, найбольш набліжаны да Алаха; у Каране ён узгадваецца як ахоўнік Мухаммада, «ён спускаўся з неба і быў настолькі вялікі, што захіляў усю прастору паміж небам і зямлёй».

«Люблю, зачараваны, Аюдаг, табою / З вяршыні пазіраць...»

Завяршае крымскі цыкл санет «Аюдаг». Міцкевіч прысвяціў яго таму, хто пасяліўся ў Крыме як прыстанку для супакаення ад каханьня без адказу — Гу-ставу Алізару, маладому паэту і рамантыку, закаханаму ў Марыю Раеўскую, як і Міцкевіч у сваю Марылю Верашчака.

Наш земляк Валенцій Ваньковіч пасля выхаду ў 1826 г. «Крымскіх санетаў» так быў уражаны (асабліва апошнім санетам «Аюдаг»), што задумаў сваё, стаўшае амаль яго візітоўкай, палатно «Адам Міцкевіч на скале Аюдаг». Напісанне карціны пазначана 1828 г. Але можна меркаваць, што мастак пачаў сваю працу адразу пасля выхаду санетаў, бо ўжо на самым пачатку 1828 г. 4 (16) лютага Аляксандр Ходзька ў лісце з Пецярбурга да Антонія Эдварда Адынца паведамляў: «Ваньковіч зрабіў партрэт Адама маслам, у натуральную велічыню, у **крымскай**¹ бурцы, абапёртага на скалу («Люблю я, абапёршыся на скалу Аюдага») [16, с. 346]. Паэт адчувае сябе нашмат больш вольным, чым усяго некалькі месяцаў таму, чым нават пад ветразямі на караблі, калі на поўныя грудзі было адчуванне: *Lekko mi! rzeźwo! lubo! wiem, co to być ptakiem* [12, с. 72].

Цікава, што некаторы час карціна захоўвалася ў карціннай галерэі палаца Манюшкаў у Смілавічах, дзе мелася татарская абшчына. Выпіска з «Журнала прысутнасці Мінскага губернскага праўлення» ад 28 чэрвеня 1856 г. сведчыць, што памешчыцы Паўліна і Эўрэстына Манюшкі саступілі на вечныя часы пляц на пабудову Смілавіцкай магаметанскай мячэці [13].

Калі некаму з татараў пашчасціла ўбачыць паэта ў крымскай бурцы на фоне скалы, ці не адчулі яны тугу па сваёй прарадзіме? Ці не стаў для іх яшчэ больш бліжэй той, хто стварыў непераўздыдзенае адчуванне стэпу, мора, гор, архітэктуры Крыма, а праз іх адчуванне пахаў, людзей... Аюдаг — гэта завяршэнне падарожжа (сапраўднага ці паэтычнага). Пілігрым ўжо зазірнуў праз шчыліну сусвету, ён быццам бы слухае тое, што не ўсе могуць пачуць, і даверліва гаворыць Мірзе:

---

¹ Вылучана намі. — Р. А. Пры апісанні карціны сучаснікі ўжываюць азначэнне *каўказская бурка*. Магчыма, гэта вынік асацыяцыі са створаным у 1837 г. Лермантавым «Аўтапартрэтам у каўказскай бурцы».

Mirzo, a ja spojrzalem! Przez swiata szczeliny
Tam widzialem — com widzial, opowiem — po smierci,
Bo w zyjacych jezyku nie ma na to glosu [12, c. 98].

«Шанфары», «Альматэнабі», «Фарыс»

Яшчэ да водгукаў у расійскай і польскай прэсе Міцкевіч пісаў Лялевелю: «<...>пусціў свае санеты ў выведкі. Калі яны будуць сустрэты годна, буду мець намер ствараць нешта больш шырокае з усходнім смакам; калі ж усе гэтыя мінарэты, намазы, ізаны і да таго падобныя барбарскія гукі не будуць успрыняты добразычліва вытанчаным слыхам класікаў, то <...> будзе мне прыкра, але пісаць я буду» [1, с. 377].

Крыху пазней пасля першага выхаду «Крымскіх санетаў» былі створаны касыды «z arabskiego»: «Шанфары» і «Альматэнабі»¹, а таксама «арабская» паэма «Фарыс»². Разам з «Крымскімі санетамі» «Фарыс» і «Шанфары» ўвайшлі ў двухтомнік, выдадзены ў Пецяярбургу ў 1829 г. Але ў студзені 1829 г. Адынец ужо паспеў надрукаваць «Фарыс» у альманаху «Melitela». Цыпрынус (Пржэцлаўскі) прысутнічаў пры заканчэнні Міцкевічам напісання паэмы «Фарыс», пачатай і скончанай у адзін дзень, і адразу прачытаў гатовы твор, у рукапісе якога былі выпраўлены ўсяго два словы. Касыда «Фарыс» уражвала чытачоў парывам у бясконцую даль, адчуваннем волі, бязмежнага шчасця волі, якія сыходзілі ад няспыннай энергіі вершніка, вобраз якога поўны глыбокага значэння. «Фарыс» быў перакладзены на рускую мову так хутка, як і напісаны — за адзін год чатыры разы! Пазней Арсеній Таркоўскі пераклаў і касыду «Шанфары», і касыду «Альматэнабі»³.

---

¹ «Almotenabbi. Z arabskiego, według tłumaczenia Lagranza». Касыда ў перакладзе У. Беньядзіктава была змешчана ў пасмяротным, падрыхтаваным з удзелам дзяцей Міцкевіча, выданні: Сочинения А. Мицкевича. — СПб.: Типография М. О. Вольфа, 1882. — Т. I. — С. 236.

² «Farys. Kasyda na cześć Emira Tadz-ul-Fechra ułożona, Janowi Kozłów na pamiątkę przypisana». Эмір Тадж-уль-Фехр — Вацлаў Ржэвускі, польскі падарожнік і паэт, вандраваў па Усходзе ў 1817–1820 гг.

³ Такім чынам, творы прайшлі шлях ад арабскай-французскай-польскай да рускай мовы. Касыду «Фарыс» Міцкевіч ствараў на падставе французскага перакладу дэ Сасі. Пазней ён атрымаў ад Сянькоўскага падрадкавы пераклад на польскую мову з разгорнутымі навуковымі каментарамі. Міцкевіч з ўдзячнасцю прыняў дапамогу навукоўца і, скарыстаўшыся ёю, пастараўся па магчымасці выправіць тэкст свайго перакладу. Сянькоўскі змясціў спагадлівую рэцэнзію ў «Библиотеке для чтения» (1835, т. XI, «Литературная летопись», июнь, с. 2–3), дзе шкадаваў, што «читатели этого журнала не посвящены в тайны поэтической фразеологии персиян и турков» і адзначаў, што

Канстанцінопаль: апошняя месца на жыццёвым шляху Міцкевіча

◇ Мал. 2. Юліуш Козак. Адам Міцкевіч у Турцыі

да Расійскай імперыі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, гэта былі ўдзельнікі паўстанняў 1794 і 1830–31 гг., вайны 1812 г. З Польскага легіёна хто загінуў у баях, каго забрала эпідэмія, хто вырашыў працягваць свой шлях інакш, а частка накіравалася на Каўказ і далучылася да імама Шаміля, войскі якога ўжо амаль чвэрць стагоддзя супрацьстаялі Расіі.

У Канстанцінопалі Міцкевіч жыў у квартале Галата, затым у махаллі Пера. У Пера пачаў пісаць драму, героем якой быў Якуб Ясіньскі. Драма засталася незавершанай [10, с. 41].

За месяц да сваёй смерці Міцкевіч пісаў з Канстанцінопаля, што некаторыя мясціны гэтага горада здаліся яму «цалкам падобнымі на вуліцы майго роднага гарадка ў Літве» [5, с. 146].

Так сталася, што паэт раптоўна памёр у Канстанцінопалі падчас эпідэміі халеры. Але ці ад самой халеры? Магчыма, яго смерць з’явілася вынікам

Імкненне дзейнічаць на карысць радзімы не пакідала Міцкевіча. У студзені 1847 г. ён шчыра паведамаў брату Францішку: «Мне трэба будзе яшчэ шмат зрабіць, і калі Бог прадоўжыць маё жыццё, ты яшчэ не аднойчы, дарагі брат, будзеш, магчыма, здзіўлены маёй дзейнасцю ці трывожыцца за мяне» [20, с. 110].

У 1853 г. Турцыя аб’явіла вайну Расіі. У 1855 г. паэт і патрыёт выехаў у Канстанцінопаль у якасці пасланца французскага ўрада. У лагеры пад Бургасам быў створаны Польскі легіён для барацьбы з царскай Расіяй, аднадумцаў чакаў Міхал Чайкоўскі, які ўжо паспеў прыняць турэцкі сан і тытул Садык-паша. У легіён уваходзілі выхадцы з земляў, якія адышлі

«с этой фразеологией надобно свыкнуться долгим общением, чтобы постигнуть всю ее силу и изящность, — так она несходна с тем, что мы, западные, называем поэтическими формами». Сянькоўскі адзначаў, што рускі вершаваны пераклад «не дае даже паняття о содержании подлинника».

палітычных інтрыг? У сувязі з гэтым па дывізіі султанаўскіх казакаў са славян камандзірам быў аб'яўлены загад аб трохмесячнай жалобе. 30 снежня 1855 г. накрытую чорным сукном труну з забальзамаваным цела м устал явалі на падводзе, у якую была запрэжана пара валоў. За падводай ішлі эмігранты з былой Рэчы Паспалітай, а таксама балгары, баснійцы, сербы, харваты, чарнагорцы, армяне, туркі, грэкі, габрэі, албанцы, італьянцы, французы [10, с. 41]. На іх шляху з вакольных мячэцяў у вызначаны для малітвы час даносілі гукі азана...¹ Душа паэта была ўжо высокая, там дзе над усімі адзіны Бог. Смерць спасцігла яго 26 лістапада 1855 г. у няпоўныя 57.

Гэта ўжо стала традыцыяй: крымскія татары ў блізкія да 18 траўня дні здзяйсняюць узыходжанне на гару Чатырдах. У 2016 г. на яе вяршыні ўстал явалі Мемарыяльную пліту ў памяць ахвяр дэпартацыі крымска-татарскага народа ў 1944 г. Цяпер штогод памінальная малітва гучыць пад небам Крыма. Магчыма, нехта прачытае там і самы ўсходні з міцкевічавых санетаў — «Чатырдах», першыя радкі якога практычна не патрабуюць перакладу:

Drżąc muślemin całuje stopy twej opoki,
Maszcie krymskiego statku, wielki Czatyrdachu!
O minarecie świata! o gór Padyszachu! [12, с. 94]

Літаратура

1. Адам Міцкевич. Собрание сочинений: в 5 т. / Под ред. Д. Д. Благого, М. Ф. Рылского (гл. ред.) и др. — Т. 5. Публицистика. — М., 1954. — 860 с.
2. Белинский, В. Г. Собрание сочинений: в 3 т. / В. Г. Белинский. — Т. 1. Статьи и рецензии. 1834–1841 / Под общ. ред. Ф. М. Головешченко. — М., 1948. — 800 с.
3. Бэлза, С. К истории русских переводов Мицкевича / С. Бэлза // Советское славяноведение. — 1970. — № 6. — С. 67–73.
4. Вуйтик, З. Филомацкий перевод Аль-Корана для Новогрудских татар / Збигнев Вуйтик; пер. с польского И. М. Александровича // Байрам. — 1995. — № 1. — С. 62–63.
5. Гайба, М. Вобраз радзімы ў перапісцы Адама Міцкевіча / М. Гайба // Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 7–11 верасня 1998 г.): Беларусіка=Albaruthenika; кн. 11. — Мінск, 1998. — С. 142–146.
6. Гайба, М. Сэрцу мілая Айчына: Вобраз радзімы ў жыцці і творчасці Адама Міцкевіча / М. Гайба. — Баранавічы, 2008. — 112 с.
7. Грыгор'еў, М. Войска ВКЛ ад Сасаў да Касцюшкі (1765–1794) / М. Грыгор'еў. — Мінск, 1994. — 168 с.
8. Думін, С. Беларускія татары: Мінулае і сучаснасць / С. Думін, І. Канапацкі. — Мінск, 1993. — 206 с.
9. Елец, Ю. История лейб-гвардии Гродненского гусарского полка. 1824–1896: в 2 т. / Ю. Елец. — Т. I. — СПб., 1890. — 514 с.

---

¹ У Пера азан мог быць чутны з мінарэтаў мячэцяў Аюба і султана Ахмеда.

10. Мірачыцкі, Л. Светлым ценем Адама Міцкевіча: Эміграцыя з Наваградчыны / Л. Мірачыцкі. — Мінск, 1994. — 63 с.
11. Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам / Агул. рэд., прадм. Я. Янушкевіча; Уклад. У. Гілеп і інш.; Пер. на бел. мову П. Бітэля; Пер. на рус. мову С. Мар (Аксэнавай); Камент. В. Рагойшы, Я. Янушкевіча. — Мінск, 1998. — 880 с.
12. Міцкевіч, А. Санеты — Sonety / Уклад. У. Мархеля; пер. з пол. У. Мархеля, І. Багдановіч. — Мінск, 1988. — 158 с.
13. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. — Ф. 299, воп. 1, спр. 454, л. 1068.
14. Русская литература XX века. 1890–1910 / Под ред. С. А. Венгерова. — Кн. 7. — М., 1915. — 205 с.
15. Сочинения А. Мицкевича / А. Мицкевич. — СПб., 1883. — Т. II. — 416 с.
16. Філаматы і філарэты. Зборнік / Уклад., перакл. пол. твораў, прадмова, бібліяграф. даведкі пра аўтараў і каментар. К. Цвіркі. — Мінск, 1998 — 400 с.
17. Ципринус (О. А. Пржецлавский) // Калейдоскоп воспоминаний. — 1872. — № 2. — С. 13.
18. Do Joachima Lelewela // Сочинения А. Мицкевича / А. Мицкевич. — СПб., 1882. — Т. I. — С. 305.
19. Mickiewicz, A. Dzieła / A. Mickiewicz. — Т. XIV. — Cz. 1. — Warszawa, 1955. — 639 s.
20. Mickiewicz, A. Dzieła / A. Mickiewicz. — Т. XV. — Cz. 2. — Warszawa, 1955. — 703 s.
21. Mickiewicz, Wł. Żywot Adama Mickiewicza / W. Mickiewicz. — Т. I. — Poznań, 1929.
22. Przewodnik naukowy i literacki. — Lwów, 1898.
23. Puchalska, J. Koran w Soplicowie. Tajemnicza historia pewnego manuskryptu / J. Puchalska // Życie Tatarskie. — 2014. — № 39 (116). — S. 99–105.
24. Sękowski, J. Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy, do historii Polski służących / J. Sękowski. — Т. II. — Warszawa, 1825. — 308 s.

Ірына Багдановіч

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

МАТЫЎ ВАНДРОЎКІ І РАМАНТЫЧНЫ ВОБРАЗ ГЕРОЯ-ВАНДРОЎНІКА Ў ТВОРЧАСЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА І ЯГО ПАСЛЯДОЎНІКАЎ

Рамантызм прынес у літаратуру вобраз новага героя — вандроўніка, які ўтварае тыпалагічны шэраг падобных герояў па аналогіі з іншымі тыпалагічнымі вобразамі рамантычных герояў: бунтара-адзінкі, мсціўцы, нешчаслівага каханка, высакароднага злачынцы ды інш. Свой пачатак падобныя героі еўрапейскага рамантызму бяруць у творчасці Дж. Г. Байрана,